

Een toelichting op zes topografische aquarellen van Ceylon in het Rijksprentenkabinet

Het Rijksprentenkabinet bezit een kleine collectie topografische afbeeldingen betreffende de VOC-periode van Sri Lanka (1638–1796). Onlangs konden de plaatsen waarop zes interessante aquarellen betrekking hebben, worden gelocaliseerd. Eerst volgt hier een overzicht van Nederlandse topografische kunst met betrekking tot Ceylon, vervolgens een bespreking van de zes aquarellen. Vijf van de zes, bouwwerken voorstellend, menen wij te kunnen toeschrijven aan P. C. de Bevere, een landmeter-tekenaar uit de groep van kunstenaars rond gouverneur Jan Gideon Loten (1752–57). De afbeelding van een pepertuin in het district De Baygams, kwalitatief minder interessant, zou men kunnen zien als een symbool van een veranderende mentaliteit binnen de VOC. De onlangs aangekochte en in dit *Bulletin* gepubliceerde collectie Jan Brandes¹ toont weer geheel andere aspecten van het compagniesbewind op Ceylon. Verrassende doorkijkjes vanuit een mansarde in het fort Galle en afbeeldingen van historische VOC-persoonlijkheden (de leden van de Politieke Raad te Colombo bijvoorbeeld, of de *dessave* De Cock, initiator van de kaneelplantages) doen de historicus watertanden. Voor de volledigheid zij nog genoemd de collectie Kalenberg Van Dort in het Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te Leiden: verfijnde aquarellen uit circa 1890, die weergeven wat er toen nog aan overblijfselen uit de 'Dutch Period' van Ceylon resteerde².

Nederlandse topografische kunst met betrekking tot Ceylon – een overzicht

Aan de Nederlandse bezittingen in Ceylon lijkt door topografen in de compagnieertijd minder aandacht te zijn besteed dan aan de vestigingen van de VOC op Java en elders in Zuidoost-Azië. Zo wordt Ceylon in de grote reis- en landbeschrijvingen, die in boekvorm aan het einde van de 17de en de eerste decennia van de 18de eeuw uitgegeven werden, zoals die van Schouten, De Bruyn en Valentijn³, doorgaans slechts summier behandeld en zelfs dan, in het geval van Valentijn, niet steeds uit eigen waarneming. Afgezien van het vroeg-17de-eeuwse reisjournaal van Joris van Spilbergen is in beide eeuwen in feite maar één belangrijk werk over Ceylon gepubliceerd, namelijk Baldaeus' *Beschrijving der Oost-Indische Kusten...* uit 1672⁴. Daarbij moet evenwel weer worden aangetekend, dat de belangstelling van de predikant Baldaeus bij de keuze van de onderwerpen niet direct naar de landbeschrijving uitging, maar veeleer naar godsdienstige aangelegenheden en naar de geschiedschrijving, met name van de verovering van Ceylon door de Nederlanders op de Portugezen. Bovendien reikte zijn werkelijke reiservaring gedurende zijn negenjarig verblijf van 1656 tot 1665 in Ceylon niet verder dan Galle, Colombo en Mannar, waar hij als legerpredikant aan de Nederlandse veroveringsexpeditie had

deelgenomen en het schiereiland Jaffna, waar hij na de vestiging van het gezag van de VOC in 1658 belast was geweest met de opbouw van een gereformeerde kerkgemeente.

De beperkingen, waaraan Baldaeus' werk zodoende in topografische zin onderhevig is, komen duidelijk tot uitdrukking in de kwaliteit van de vele afbeeldingen, welke in de *Oost-Indische Kusten* zijn opgenomen en in later tijd herhaaldelijk als bron van topografische informatie over het Nederlandse Ceylon van de 17de eeuw zijn gebruikt. Voor een belangrijk deel bestaan deze uit fantasievoorstellingen van gebeurtenissen, die verband houden met de verovering van Ceylon, terwijl de afbeeldingen met een meer topografisch karakter, voornamelijk van kerken en forten in de Nederlandse vestigingen aan de kust, gezien hun onhandige amateuristische stijl en het gebruik van imaginaire landschapselementen kennelijk al evenmin geacht kunnen worden de toenmalige werkelijkheid nauwkeurig weer te geven. Topografisch werkelijk betrouwbare afbeeldingen uit de 17de en vroege 18de eeuw moeten we, afgezien van een enkel stadsgezicht van Colombo in Schoutens *Oost-Indische Voyagie*⁵, dan ook eerder zoeken in ongepubliceerd werk van tekenaars en schilders, meestal landmeters en kaartenmakers in compagniesdienst, die in die tijd in Ceylon werkzaam waren of in elk geval over betrouwbaar basismateriaal beschikten.

Te noemen in dit verband is bijvoorbeeld de zogenaamde Atlas De Graaff, een verzameling kaarten en afbeeldingen door de wiskundige en kaartenmaker Isaac de Graaff, die omstreeks 1690 het toenmalige kaartenbezit van de Compagnie in opdracht van haar bewindhebbers kopieerde en met talrijke afbeeldingen aanvulde. Deze atlas is in later tijd uiteengenomen en verspreid over diverse collecties, waaronder de kaartenverzameling van het Algemeen Rijksarchief de voornaamste plaats inneemt⁶.

De Graaffs tekeningen van een aantal belangrijke bouwwerken in de Nederlandse bezittingen op Ceylon, zoals bijvoorbeeld het gouverneurspaleis in het Kasteel van Colombo en het seminarium van Nallur bij

Jaffna⁷ munten uit door een levendige weergave en een uiterste gedetailleerdheid. Door hun gerichtheid op individuele bouwwerken met een duidelijk monumentaal karakter kunnen we echter nog niet een indruk krijgen van het algehele aanzien van de Nederlandse koloniale nederzettingen in de tijd van ontstaan van deze afbeeldingen. Daartoe wordt pas gelegenheid geboden door het werk van de landmeter J. C. Hoorzee, die in 1698 het verslag van een inspectiereis door gouverneur De Heere illustreerde met een drietal aanzichten van de vestingen Kalutara en Trincomalee⁸.

Zijn collega C. Steiger aquarelleerde omstreeks 1706 een verzameling topografische voorstellingen met betrekking tot de Nederlandse vestigingen op Ceylon. Elf van deze tekeningen, met aanzichten van Colombo, Galle, Kalutara, Jaffna, Hammenhiel en Mannar, bevinden zich thans in het Rijksprentenkabinet⁹. Hoewel als schilder van niet meer dan amateuristische begaafdheid, toont Steiger in deze eerste echte Nederlands-Ceylonese landschappen een grote gevoeligheid voor kleur en detail. Aard en omvang van nu nog bekende topografische collecties en publikaties doen vermoeden, dat in de loop van de 18de eeuw sprake is geweest van een toenemende belangstelling van landbeschrijvers en kunstenaars voor het Ceylonese landschap. De Sileziër Heydt publiceerde in 1744 zijn befaamde *Schauplatz*¹⁰, waarvan een belangrijk gedeelte aan Ceylon gewijd is. Heydt was later in zijn carrière landmeter en bouwmeester in Batavia in dienst van de Compagnie, maar als gunsteling van gouverneur-generaal Valckenier omvatten in diens opdracht zijn werkelijke werkzaamheden tijdens zijn verblijf aldaar van 1737 tot 1741 voornamelijk het verzorgen van een uitgebreide collectie tekeningen van stadsgezichten en landschappen. Deze heeft vooral betrekking op Batavia en Ceylon, dat hij al in 1734 bezocht had en waar hij kennis had gemaakt met de Nederlandse tekenaar en graveur Arent Jansen, van wie hij mogelijk zelfs een aantal tekeningen heeft overgenomen. Na zijn repatriëring in 1741 bleven deze tekeningen achter in Valckeniers

verzameling die tot nu toe niet te achterhalen was. Heydt had evenwel van al zijn werk kopieën gemaakt, die later door Arent Jansen in prent zijn gebracht. Toen Heydt zich in Willhermsdorf bij Neurenberg gevestigd had, publiceerde hij ze in zijn *Schauplatz*. Uit kunstzinnig oogpunt behoort Heydts werk zeker niet tot het meest boeiende. De gravures worden gekenmerkt door een onnatuurlijke stijfheid. De hedendaagse waardering voor deze grondige Duitser geldt dan ook vooral zijn nauwgezetheid van weergave, zonder welke het nauwelijks mogelijk zou zijn geweest ons een gefundeerd beeld te vormen van Batavia en een aantal Nederlandse vestigingen op Ceylon in de eerste helft van de 18de eeuw.

Een latere artistieke bloei in de Nederlands-Ceylonese topografie werd ingeluid met het bekwaam gouverneurschap van Johan Gideon Loten (1752-57). Loten, geboren te Maartensdijk in 1710 in een niet onbemiddelde familie, was een verlicht en veelzijdig begaafd man. Na een snelle en succesvolle carrière in compagniesdienst, die hij al in 1731 begonnen was in de rang van onderkoopman en waarin hij in 1733 en 1744 bevorderd werd tot achtereenvolgens fiscaal van Java's noordkust en gouverneur van Makassar, aanvaardde hij in 1752 zijn benoeming tot gouverneur van Ceylon. In de loop van zijn verblijf in de Oost ontwikkelde hij een levendige en voor zijn tijd en omgeving nogal uitzonderlijke belangstelling voor de natuurlijke historie en de cultuurgeschiedenis van Azië en voor de teken- en schilderkunst. Al tijdens zijn gouverneurschap van Makassar had hij dan ook een kring van kunstzinnig begaafde ondergeschikten om zich verzameld, met wier hulp hij geleidelijk aan een grote persoonlijke collectie tekeningen en aquarellen van planten, dieren en landschappen opbouwde.

Na aankomst in Ceylon zette Loten deze liefhebberij met enthousiasme voort en ontfermde zich zodoende over de getalenteerde inlandse assistent-landmeter Pieter Cornelisz. de Bevere, in 1722 geboren als bastaardkleinzoon van majoor Willem Hendrik de Bevere[n], die van 1708 tot 1714 militair commandant van de

compagniestroepen op Ceylon was. Hoewel ongeletterd en zonder enige artistieke vooropleiding, wist Pieter Cornelisz. de gouverneur kennelijk zo enthousiast te maken voor zijn tekenkunst, dat deze hem permanent bij zich hield en hem een omvangrijke verzameling aquarellen met voorstellingen van planten en dieren van Ceylon liet maken, samen met een kleiner aantal topografische afbeeldingen. Deze collecties van Loten zijn evenwel in latere jaren niet bijeen gebleven. Een aantal tekeningen door De Bevere en anonieme leden van Lotens kunstkring met gezichten op Colombo, Negombo en Galle wordt bewaard in het Rijksprentenkabinet, evenals eerder topografisch werk uit zijn periode te Makassar¹¹. De veel grotere verzameling betreffende de Ceylonese natuurlijke historie bevindt zich thans in het British Museum. Van De Bevere zelf, op wiens werk we later terugkomen, is verder niet veel bekend. Zijn dienst bij de Compagnie begon hij in 1743 in de functie van assistent-landmeter met een gage van 10 gulden; in 1748 werd die verhoogd tot 16 gulden en in 1754 nogmaals tot 24 gulden. Bij deze gelegenheid werd hij ook bevorderd tot gezworen landmeter. Na afloop van Lotens bestuursperiode in 1757 vergezelde De Bevere hem naar Batavia en genoot toen al een salaris van 30 gulden, behorend bij de rang van boekhouder, wel een bewijs van waardering door zijn superieur. De Bevere's levensloop na 1758, het jaar van Lotens repatriëring, is tot nu toe volledig duister gebleven. Mogelijk keerde hij naar Ceylon terug, hoewel daarvoor geen aanwijzingen te vinden zijn in de monsterrollen van de *voe*. Zijn vroegere beschermheer spreekt in persoonlijke aantekeningen na 1781 van *wijlen De Bevere*. Loten tenslotte raakte na zijn terugkeer in Nederland in een slepend conflict met de *voe* over een geldbedrag van 82.000 rijksdaalders, dat hij tijdens zijn gouverneurschap aan de compagnieskas had voorgeschoten en uiteindelijk pas in 1763, zonder rente en onder aftrek van omstreden provisies, mocht terugkrijgen. Mede om die reden vestigde Loten zich in Fulham bij Londen, waar hij, kennelijk nog steeds vermogend, zijn latere

leven vooral wijdde aan de wetenschappelijke beoefening van de natuurlijke historie. Daartoe ging hij om met talrijke bekende wetenschappers uit heel Europa en werd hij in 1760 een gewaardeerd lid van de Royal Society te Londen. Zijn sublieme collectie afbeeldingen heeft in die jaren herhaaldelijk gediend als basismateriaal voor illustraties in toenmalige standaardwerken van natuurlijke historie, o.a. in Edwards' *Gleanings of Natural History* (Londen, 1758-64). Enkele jaren voor zijn dood in 1789 keerde Loten naar Utrecht terug¹². Het best gedocumenteerde topografische werk met betrekking tot Nederlands Ceylon dateert uit de jaren '60, '70 en '80 van de 18de eeuw, de laatste drie volledige decennia van het compagniesbewind aldaar. In die periode werden onder het bewakende bestuur van de gouverneurs W. I. Falck (1765-85) en W. J. van de Graaff (1785-94) ingrijpende reorganisaties voorgesteld en veelal ook uitgevoerd op economisch en vooral militair terrein, naar aanleiding van de oorlog met de koning van Kandy (1761-65) en de toenemende dreiging, die van de toenmalige Engelse en ook Franse expansie in zuidelijk Azië uitging. Zodoende was in die jaren in Colombo en elders op Ceylon een groot aantal civiele en militaire landmeters en kaartenmakers werkzaam, van wie naar verhouding veel werk bewaard is gebleven. Belangrijk in dit verband zijn onder meer C. D. Wentzel, J. J. Entinck, P. Foenander, P. Elias, B. E. Paravicini di Capelli en C. F. Reimer. Vooral de laatste, wiens nagelaten werk dat van zijn collega's in kunstzinnig opzicht ver overtreft, verdient nadere aandacht, omdat van hem ook belangwekkend topografisch materiaal bekend is.

Carl Friedrich Reimer, geboren in Koningsbergen in Oost-Pruisen, kwam in 1767 in dienst van de VOC als chirurgijn in Colombo, maar doorliep in latere jaren een militaire loopbaan, waarin hij zich specialiseerde in het ontwerpen van fortificaties en waterbouwkundige werken. Vanaf 1787 was hij verbonden aan de bekende Militaire Commissie van Vaillant, Verhuell en Graevestein, met wie hij van 1790

tot 1792 een groot aantal vestigingen van de VOC in Azië bezocht ter inspectie van de verdedigingswerken. Hij overleed in 1796 te Batavia in de rang van luitenant-kolonel, directeur der fortificatiën en inspecteur der waterwerken. Belangrijk voor ons thema is, dat Reimer naast een kundig technisch tekenaar ook een begaafd vrij kunstenaar was, met name op het terrein van de teken-, aquarelleer- en graveerkunst. Zijn bekendste werk is zijn al vaak afgedrukte, verfijnde aquarel met voorstelling van de ontvangst van een Kandyaanse delegatie door gouverneur Falck te Colombo in 1772, die tegenwoordig deel uitmaakt van de collectie van het Rijksprentenkabinet¹³. Daarnaast zijn van zijn hand enkele goede landschappen bij Cidambaran aan de Coromandelkust en, als gravure, het veruit beste en meest gedetailleerde aanzicht van Colombo, dat uit de Nederlandse tijd bekend is¹⁴. Deze laatste afbeelding, die gezien het stadsbeeld niet voor 1787 gedateerd kan worden, is waarschijnlijk de laatste nauwkeurige weergave van Colombo in de Nederlandse koloniale periode van Ceylon. Gelet op stijl en uitvoering is het zeker niet onmogelijk, dat de twee aquarellen uit 1772 van het compagnieshospitaal te Colombo, welke zich nu in de collectie van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te Leiden bevinden en wel eens aan de bekendere Rach zijn toegeschreven, ook van Reimers hand zijn.

Johannes Rach was een oudere tijdgenoot van Reimer. Geboren te Kopenhagen in 1720, vestigde hij zich na lange omzwervingen omstreeks 1750 in Haarlem, waar hij in 1755 als schilder tot het St.-Lucasgilde toetrad. In 1762 echter vertrok hij in dienst van de VOC als kanonnier naar de Oost, waar hij na aankomst in Batavia in 1764 een succesvolle carrière doormaakte tot zijn laatste functie van majoor bij de artillerie in zijn sterfjaar 1783.

Zijn oude beroep verloochende hij evenwel niet en zo wist hij, vooral na ± 1770, in toenemende mate opdrachten te vergaren voor Oostindische inkttekeningen van stadsgezichten en landschappen. Essentieel daarbij was, dat hij in de gunst raakte van

hooggeplaatsten in de Bataviase samenleving zoals de gouverneurs-generaal P. A. de la Parra, J. van Riemsdijk, R. de Klerk en W. A. Altling. Uiteindelijk groeiden zijn artistieke nevenactiviteiten tot een zodanige omvang uit, dat Rach zich genoodzaakt zag het merendeel van zijn tekenwerk aan leerlingen en kopiïsten uit te besteden. Veel van aan hem toegeschreven werk zal dus van zijn ondergeschikten zijn, zij het dan vaak wel door hemzelf gesigneerd¹⁵.

Met betrekking tot Ceylon, dat hij mogelijk tijdens zijn reis naar Batavia tussen 1762 en 1764 kort bezocht heeft, kennen we één gewassen Oostindische inkttekening in de verzameling van de afdeling Nederlandse Geschiedenis¹⁶, die een aanzicht van Colombo uit het noordoosten voorstelt. Het is niet bekend of Rach in Ceylon meer tekeningen heeft gemaakt en evenmin, of deze tekening vrij dan wel in opdracht tot stand is gekomen. Ook is niet met zekerheid vast te stellen of deze werkelijk van zijn hand is of eerder aan een leerling moet worden toegeschreven. Het is zelfs mogelijk, dat het hier een in Batavia vervaardigde tekening betreft, die gemaakt is op basis van (onbekend) werk van derden. De laatste topografische kunstenaar ten slotte, die hier vermeld moet worden, is de Lutherse predikant Jan Brandes, die van 1779 tot 1785 in Batavia werkzaam was en tijdens zijn repatriëring in het laatste jaar Ceylon aandeed. In een van de vorige afleveringen van dit *Bulletin* is een artikel gewijd aan leven en werken van deze kunstzinnige godsdienaar, waarnaar in dit bestek korthedshalve zij verwezen¹⁷. We willen dan ook volstaan met een enkele opmerking betreffende zijn Ceylonese periode, met name ten aanzien van Brandes' aquarel van een gezicht op Colombo van de zeezijde uit het noordwesten, die zich in de collectie van de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum bevindt¹⁸. Deze voorstelling is identiek aan die van de hiervoor besproken gravure door Reimer, zij het van een aanzienlijk geringere kwaliteit. Of de één de ander gekopieerd heeft, of dat beide heren hun schetsen tijdens hetzelfde boottochtje maakten zal waarschijnlijk wel altijd een onbeantwoorde vraag blijven.

Zes anonieme topografische aquarellen uit Nederlands Ceylon in het Rijksprentenkabinet

Wanneer we hiervoor verschillende perioden in de geschiedenis van de topografische teken- en schilderkunst in Nederlands Ceylon hebben gemeend te kunnen onderscheiden, dan is dit uitdrukkelijk gedaan op basis van het ons bekende, in Nederlandse collecties aanwezige werk. Het is evenwel denkbaar, dat een eventueel toekomstig inzicht in de werkelijke aard en omvang van de 17de- en 18de-eeuwse topografie het huidige beeld van deze tak van kunst en haar onderwerpen ingrijpend zal doen wijzigen.

Dat her en der nog Nederlands topografisch materiaal van Ceylon in collecties aanwezig kan zijn, lijkt waarschijnlijk. Immers, de inname van Ceylon door de Engelsen in 1796 geschiedde zo abrupt, in een tijd dat de verbindingen met het moederland vrijwel verbroken waren, dat ongetwijfeld veel tekeningen en andere afbeeldingen in (ook particuliere) Engelse handen zijn overgegaan. Bovendien is in Nederland na de definitieve afstand van Ceylon in 1802 de belangstelling voor deze bezitting goeddeels verdronken voor die voor Nederlands-Indië, welke ontwikkeling in feite tot op heden voortduurt. Veel kennis is zodoende verloren gegaan, ook ten aanzien van in ons land nog aanwezige getekende topografische bronnen, waarmee de kans op ontdekkingen op dit terrein reëel is.

Een en ander kan geïllustreerd worden door de vondst, die de auteurs onlangs in het Rijksprentenkabinet mochten doen. Tijdens het doornemen van een topografische collectie met betrekking tot Indonesië stuitte zij op zes grote anonieme aquarellen, die verondersteld werden aanzichten van forten en buitenplaatsen aan Java's noordkust en elders in Azië voor te stellen¹⁹. Vijf daarvan bleken duidelijk van dezelfde hand, de zesde, blijkens een (op de andere vijf ontbrekend) opschrift een gezicht op de 'Baygam', moest gezien de beslist geringere artistieke kwaliteit en de mogelijk wat latere datering aan een andere kunstenaar worden toegeschreven.

Wij herkenden in twee van de aquarellen

Afb. 1. Het fort van Kalutara van de zuidzijde. Anonieme aquareel, 315 × 480 mm, midden 18de eeuw. Rijksprentenkabinet.

Afb. 2 (onder). Het fort van Kalutara van de noordzijde. Anonieme aquareel, 315 × 480 mm, midden 18de eeuw. Rijksprentenkabinet.

Afb. 3. Het fort van Kalutara van de noordzijde. Aquareel door C. Steiger, 200 × 429 mm, 1706. (Inv.nr. A 4668), Rijksprentenkabinet.

Afb. 4 (rechts). Plattegrond van het fort van Kalutara in de 18de eeuw. Reconstructie aan de hand van diverse kaarten in het Algemeen Rijksarchief. Overgenomen uit W. A. Nelson, *The Dutch Forts of Sri Lanka*, Edinburgh 1984, p. 32.

gezichten uit het noorden en uit het zuiden op het voormalige fort van Kalutara, 40 kilometer zuidelijk van Colombo, en in een derde het buitenhuis van de Ceylonese gouverneurs bij de Grote Pas aan de rivier de Kelani, enkele kilometers noordoostelijk van Colombo.

In de stellige overtuiging, dat ook de andere voorstellingen betrekking moesten hebben op de vroegere bezittingen van de Compagnie op Ceylon, hebben wij sindsdien gepoogd door archiefonderzoek en het opnemen van de huidige situaties op de veronderstelde locaties in Sri Lanka bewijzen te verzamelen voor een definitieve localisering van dit werk. In het hierna volgende relaas van onze bevindingen worden eerst de vijf aquarellen van dezelfde tekenaar topografisch besproken, te beginnen met die van het fort van Kalutara. Aansluitend volgen enkele speculatieve overwegingen ten aanzien van de mogelijke identiteit van de kunstenaar. Pas daarna wordt de laatste, afwijkende aquareel met voorstelling van de 'Baygam' behandeld.

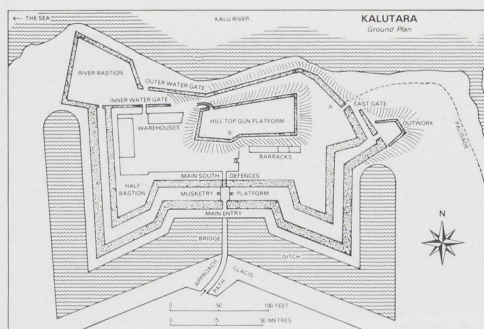
De topografie van de voorstellingen

Zoals vermeld hebben de eerste twee voorstellingen (afb. 1–2) betrekking op het

voormalige fort van Kalutara aan Sri Lanka's zuidwestkust. Evenals de andere drie van dezelfde serie kenmerken ze zich door een opmerkelijke frisheid van kleur, een scherpe weergave van details en een strakke lijnvoering van alle contouren, vooral van die van gebouwen. Een toont het fort van de land (= zuid-)zijde, de andere van de rivier- of noordzijde. Met name deze laatste voorstelling maakte het mogelijk de locatie vast te stellen, omdat zich in het Rijksprentenkabinet een vrijwel identieke aquareel van Kalutara door C. Steiger bevindt²⁰, waarvan de overeenkomst met de anonieme elke twijfel uitsluit (afb. 3). Kalutara, 40 km zuidelijk van Colombo, was in de Nederlandse periode naast Negombo en Hanwella een der kleinere forten, die de voornaamste toegangswegen tot de hoofdstad moesten bewaken. Al tijdens de veroveringsoorlogen tegen de Portugezen, die op dezelfde plaats aan het eind van de 16de eeuw een kleine versterking hadden gebouwd en daartoe een oudere Boeddhistische tempel hadden afgebroken, was de ligging aan de monding van de Kalu Ganga van grote strategische betekenis gebleken. Nadat dit gebied in 1655 in Nederlandse handen was overgegaan, werd (dan ook) terstond

begonnen met de aanleg van een nieuw fort, dat omstreeks 1670 voltooid was, evenwel in de jaren '80 van de 17de eeuw opnieuw werd vergroot. Na deze laatste uitbreiding had het fort een vijfhoekig grondplan, maar slechts vier bastions. Het centrale deel werd gevormd door een geschutsplatform op een heuvel, waaromheen op een lager niveau de

dubbele wallen met de bastions gelegen waren. De hoofdboort bevond zich aan de zuidkant van het fort, twee kleinere gaven toegang tot de rivieroever (zie afb. 4). Na de Engelse inname in 1796, toen het fortje zich nog in uitstekende staat bevond, heeft het niet lang meer zijn militaire functie behouden. In de loop der 19de eeuw werden de wallen grotendeels geslecht om plaats te maken voor onderkomens voor het plaatselijke bestuur. Op hun beurt moesten deze in de jaren '70 van onze eeuw het veld ruimen voor de (her)bouw van de Boeddhistische Gangatilaka-tempel – (afb. 5 en 6). Aan de achterzijde van dit kolossale bouwwerk zijn evenwel met enige moeite ook nu nog enkele muurresten van het Nederlandse fort te herkennen.

Steigers afbeelding van Kalutara dateert van 1706. Wanneer we zijn weergave vergelijken met de anonieme, die waarschijnlijk uit de periode van het gouverneurschap van Loten stamt (1752–57), dan lijkt het fort in die eerste helft van de 18de eeuw slechts geringe wijzigingen te hebben ondergaan, met name de installatie van meer geschut en de bouw van een klokketoren en enkele bijgebouwtjes. Tot nu

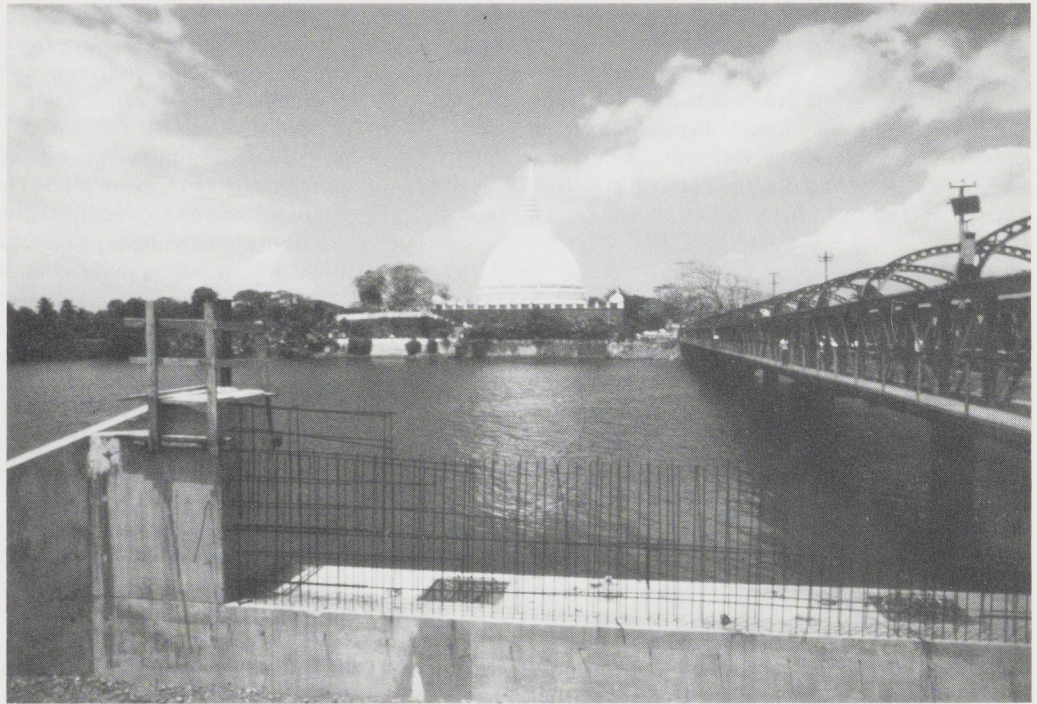
toe heeft het de auteurs aan tijd en gelegenheid ontbroken deze opgemerkte visuele wijzigingen door archiefonderzoek te bevestigen. Hetzelfde geldt ten aanzien van de geschiedenis van het gebouw, dat afgebeeld is op de derde aquarel, het buitenhuis van de gouverneurs van Ceylon bij de Grote Pas ten noordoosten van Colombo. De identificatie van deze voorstelling is gebaseerd op een afbeelding in Valentijns *Oud en Nieuw Oost-Indiën*²¹, die hetzelfde bouwwerk laat zien onder weglating van de bomen ervoor (afb. 7). Helaas vermeldt Valentijn, die overigens Ceylon zelf nooit bezocht heeft, desbetreffend niet meer dan dat het hier gaat om het buitenhuis van de gouverneurs van Ceylon, zonder zelfs de precieze ligging ervan aan te geven (afb. 8).

Vergelijking van een aantal 18de-eeuwse Nederlandse kaarten van de omgeving van Colombo met de tegenwoordige situatie aldaar leert, dat het buitenhuis gesitueerd moet zijn geweest onmiddellijk ten noordoosten van het kruispunt van de huidige Madampitiya Road en de oude veerweg in de richting van Negombo, Nagalagam Street, in de wijk Grandpass²². De voorstelling van de aquarel is een aanblik van de buitenplaats vanaf deze weg van Nagalagam in noordoostelijke richting. De brug rechts, in gewijzigde vorm nog steeds aanwezig, voert over het eveneens nog bestaande, maar zeer verwaarloosde Kanaal van St. Sebastiaan, dat sinds de Nederlandse tijd de Kelani-rivier met het Beira-meer ten zuidoosten van het centrum van Colombo verbindt.

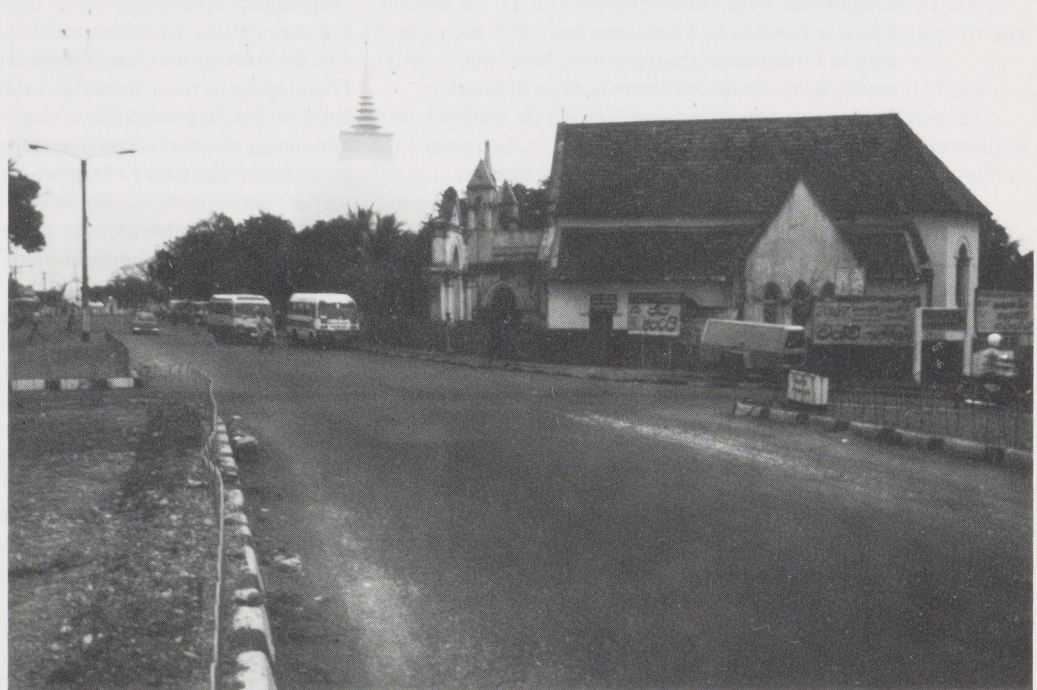
De omgeving van de Grote Pas, een verhoging in het moerassige land tussen het Nederlandse Colombo en de Kelani, werd in de 17de en 18de eeuw kennelijk aantrekkelijk genoeg gevonden om als locatie te dienen voor de buitenhuizen van de hooggeplaatsten. Buiten de veerweg was het gebied vrijwel onbebouwd en werd het in de ontgonnen delen ingenomen door uitgestrekte kokostuinen, zoals ook op de aquarel duidelijk is te zien. Tegenwoordig is de situatie een geheel andere. Grandpass is nu een overbevolkte en sterk vervuilde armenwijk, die absoluut niets van de vroegere luister bewaard heeft (afb. 9). Van

Afb. 5. De Gangatilaka-tempel op de funderingen van het voormalige Nederlandse fort van Kalutara. De foto geeft de huidige situatie aan van de voorstelling van afb. 2 en 3.

Afb. 6. De Gangatilaka-tempel van de zuidzijde. De standplaats van de fotograaf is dezelfde als die van de tekenaar van afb. 1.

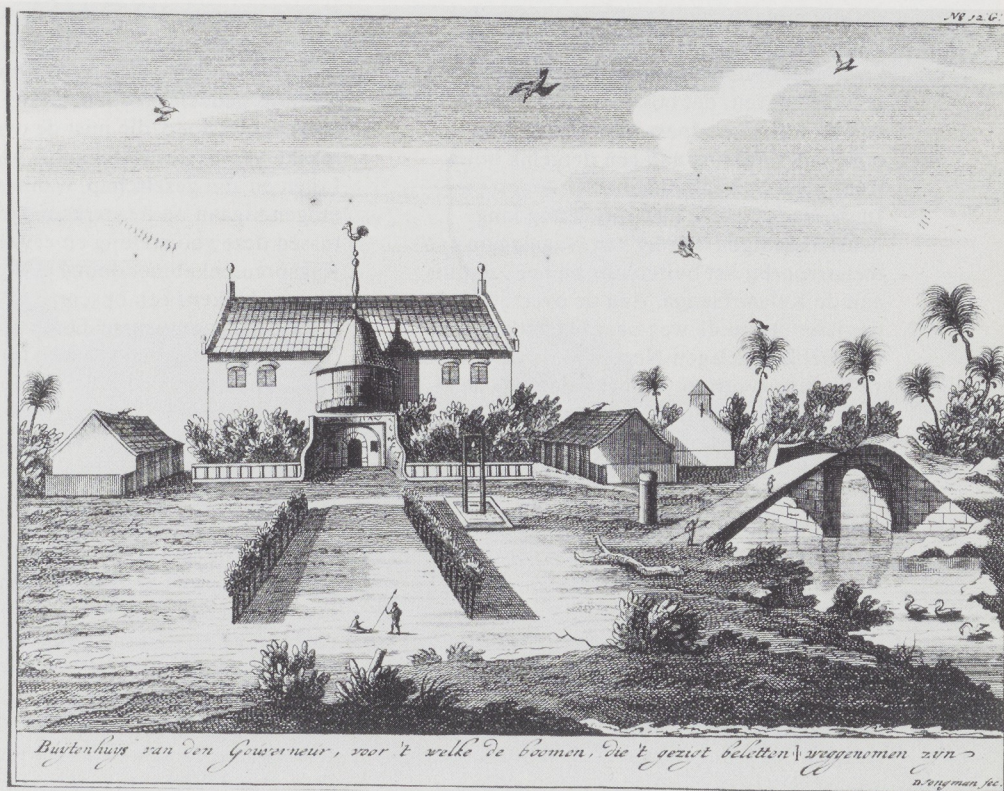

Afb. 7. Het buitenhuis van de Nederlandse gouverneurs van Ceylon aan de Grote Pas bij Colombo. Anonieme aquarel, 315 × 520 mm, midden 18de eeuw. Rijksprentenkabinet.

Afb. 8. Weergave door D. Jongman van het buitenhuis aan de Grote Pas, 1724. (Uit Valentijn V: 1, afb. 12G, tussen pp. 24/25).

Afb. 9. Recente foto van dezelfde locatie als die van afb. 7 en 8 in de wijk Grandpass te Colombo.

de buitenplaats zijn ter plekke geen resten terug te vinden; de sloop ervan heeft in elk geval niet in recente tijd plaats gevonden, getuige het feit, dat ook de oudste bewoners van de wijk Grandpass bij navraag geen enkele herinnering aan een dergelijk bouwwerk meer bleken te hebben.

In de Nederlandse tijd en ook nog lang daarna eindigde de weg van Nagalagam 150 meter voorbij het buitenhuis bij het veerhuis aan de Kelani Ganga. Aan de overzijde van de rivier begon de weg naar het 35 km noordelijker gelegen Negombo, in de 17de en 18de eeuw centrum van het belangrijkste wingebed van kaneel op Ceylon. Het veerhuis en de oversteekplaats werden beschermd door twee kleine versterkingen, de Grote Pas en de Kleine Pas.

De vierde aquarel laat deze oversteekplaats zien vanaf de overzijde van de rivier de Kelani (afb. 10). De afgebeelde groep gebouwen met toegangspoort, duiventil en wachthuizen vormde samen de post Grote Pas, kennelijk dus een versterking zonder ware militaire functie, gezien het ontbreken van echte wallen en zware artillerie. Links is nog net de ingang te zien naar het Kanaal van St. Sebastiaan, dat zich hier met de

Kelani verenigt. Het buitenhuis van de Nederlandse gouverneurs van Ceylon moet derhalve op enige afstand links achter het veerhuis gedacht worden. De compagniessloop, die juist de oversteek maakt, vervoert waarschijnlijk gouverneur Loten en zijn gezelschap, wanneer we althans mogen afgaan op de sterke overeenkomsten tussen deze voorstelling en een in het Rijksprentenkabinet door De Bevere uit 1754, waarin, blijkens een opschrift op de achterzijde, gouverneur Loten uit een (identieke) sloop een vispartij bij Negombo bijwoont²³. Tegenwoordig verbindt sinds het eind van de vorige eeuw de vaste Victoria Bridge enkele honderden meters stroomafwaarts de beide oevers van de Kelani Ganga. Het veer is daarmee in onbruik geraakt, hoewel het voor voetgangers nog tot in de jaren '60 van deze eeuw dienst gedaan schijnt te hebben. De oude oversteekplaats en de lokatie van de voormalige versterking Grote Pas zijn evenwel nog duidelijk te herkennen (afb. 11). Enkele oude muurresten ter plaatse kunnen niet met zekerheid aan vroegere Nederlandse gebouwen toegeschreven worden. De laatste afbeelding in deze serie betreft een

Afb. 10. Veerhuis en versterking van Grote Pas of Nagalagam. Anonieme aquareel, 345 × 455 mm, midden 18de eeuw. Rijksprentenkabinet.
Afb. 11 (onder). De huidige situatie bij het voormalige veer.

Afb. 12. De buitenplaats 'De Uytvlucht' bij Colombo.
Anonieme aquareel, 400 x 690 mm, midden 18de eeuw.
Rijksprentenkabinet.

aquareel met voorstelling van een groot 18de-eeuws landhuis met wachtposten aan een brede, met bomen omzoomde weg, waarop onder meer enkele, kennelijk aanzienlijke, Europeanen, vergezeld van een geüniformeerde pajoengdrager, elkaar tijdens de wandeling ontmoeten. De zijgevels van het landhuis vertonen in de grote haakvormige rondingen de typische stijkenmerken van de Nederlandse koloniale architectuur aan de Kaap en in Ceylon van na $\pm$ 1740, zoals die bijvoorbeeld ook aan de nog bestaande, uit 1755 daterende Hollandse kerk van Galle in het zuidwesten van Sri Lanka te zien zijn (afb. 12). De aquareel moet oorspronkelijk nog een grotere breedte gehad hebben, aangezien aan de linkerzijde het ontbreken van de zwarte omlijsting laat zien, dat daar het papier afgescheurd is.

Het gebouw in de voorstelling, waarvan overigens de bouwgeschiedenis en precieze functie ons evenmin bekend is als in het geval van de buitenplaats te Grandpass, kon geïdentificeerd worden met behulp van een kaart van Colombo, uit 1756 door de gezworen landmeter Balthus van Lier, die zich tegenwoordig in de kaartenafdeling van het Algemeen Rijksarchief bevindt²⁴. Deze kaart, opgedragen aan Gideon Loten, toont

iets ten oosten van het toenmalige Kasteel van Colombo en de aangrenzende woonstad aan het Beira-meer een landhuis met omringende tuinen, dat in de legenda wordt aangeduid als 'De Uytvlucht' (afb. 13 en 14). Opmerkelijk daarbij is, dat de weergave van het huis en de omgeving tot in de kleinste details overeenkomt met de voorstelling op de aquareel, bijvoorbeeld met betrekking tot het aantal paaltjes ter weerszijden van de wachthuisjes of de ingegraven kanonnen in de doorgang. Het is waarschijnlijk, dat kaart en aquareel in dit opzicht bewust op elkaar zijn afgestemd. Bovendien gaat in de betreffende archiefmap deze kaart vergezeld van een potloodschets, die, met dezelfde fouten in de perspectivische weergave, het landhuis zonder omgeving voorstelt (afb. 15). Daarmee lijkt niet alleen verdere twijfel over de identiteit van het gebouw weggenomen, maar is vermoedelijk ook een aanwijzing gevonden voor de datering en het auteurschap van de vijf aquarellen.

De 'Uytvlucht' bestaat nog steeds, zij het in sterk gewijzigde vorm, als 'kachcheri' van Colombo. Het huidige gebouw aan Dam Street in de wijk Hulftsdorp is het resultaat van een ingrijpende verbouwing van het Hollandse landhuis in 1852, zoals een

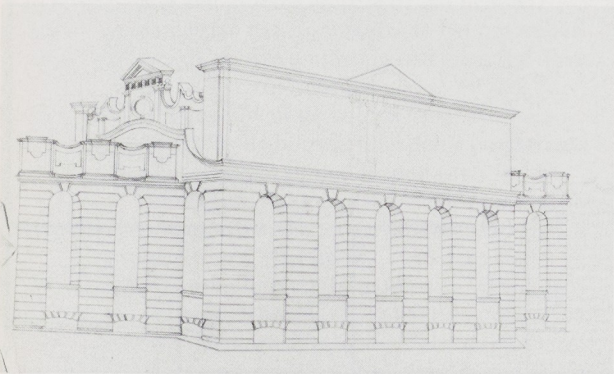
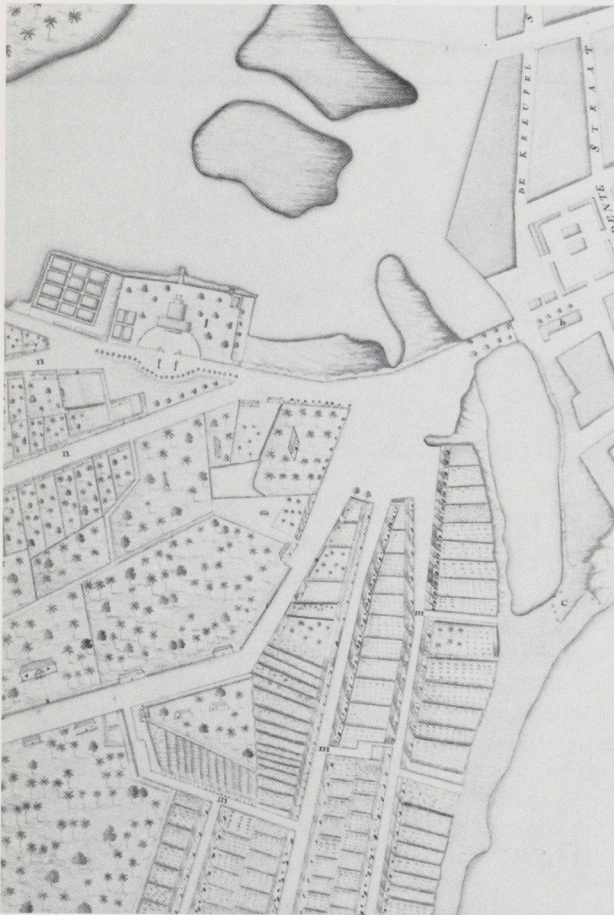
Afb. 13. Kaart van Colombo door Balthus van Lier uit 1756, kaartencollectie Algemeen Rijksarchief (Inv.nr. MIKO-W/ (25)).

Afb. 14. Detail van Van Liers kaart, dat de 'Uytvlucht' vergroot laat zien.

Afb. 15 (onder). Anonieme potloodschets van de 'Uytvlucht', aangetroffen bij de kaarten van Van Lier in het Algemeen Rijksarchief (Inv.nr. MIKO-W).

inscriptie op de voorgevel vermeldt. Daarbij werden onder meer de barokke zij- en achtergevels vervangen en het interieur totaal herbouwd, terwijl aan de voorzijde een portiek voor de ingang werd aangebracht. Voor het overige bleef de voorgevel echter grotendeels intact, afgezien van de aanpassing van een deel van de 18de-eeuwse versiering aan de neo-classicistische smaak van het midden van de 19de eeuw. De bogen in de zijvleugels zijn pas enkele jaren geleden dichtgemetseld (afb. 16 en 17). De omgeving van de 'Uytvlucht' heeft sinds de Nederlandse tijd een totaal ander karakter gekregen. In de 18de eeuw grensden de tuinen achter het gebouw onmiddellijk aan het Beira-meer, de grote lagune, die het Kasteel van Colombo scheidde van het vasteland en de overige stadsdelen. Sindsdien is door landaanwinning een aanzienlijk deel van het meer verdwenen en zodoende ligt de huidige kachcheri ver landinwaarts. Bovendien heeft de stad zich in de vorige en deze eeuw sterk uitgebreid in oostelijke richting, zodat het vroegere landhuis nu deel uitmaakt van een drukke en enigszins vervallen handels- en ambachtswijk.

De kunstenaars

Hoewel op alle vijf aquarellen elke aanwijzing omtrent voorstelling en maker ontbreekt, lijkt het toch mogelijk een gefundeerde veronderstelling over de identiteit van de kunstenaar te wagen. Onzes inziens komen daarvoor twee ondergeschikten van gouverneur Johan Gideon Loten in aanmerking, namelijk de al enigszins bekende Pieter Cornelisz. de Bevere en zijn collega-landmeter Balthus Jacobsz. van Lier.

Dat de aquarellen, los van een mogelijke toeschrijving, tijdens het gouverneurschap van Loten tot stand zijn gekomen, kan worden aangenomen op grond van de omstandigheid, dat ze zijn aangetroffen, zij het topografisch onjuist, in een verzameling van topografische afbeeldingen van Loten uit zijn Makassarse periode en daarmee qua thema en uitvoering, onder andere wat betreft de typerende omlijsting van de voorstellingen, verregaand overeenstemmen. Bovendien geven Nederlandse kaarten van Colombo de 'Uytvlucht' pas voor het eerst aan in de jaren

Afb. 16 en 17. De huidige kachcheri aan Dam Street in Colombo, in feite de in 1852 ingrijpend verbouwde 'Uyivlucht'.

'50 van de 18de eeuw, zodat de aquarellen niet eerder gedateerd kunnen worden, maar, gelet op de kleding van de afgebeelde Europeanen, ook niet veel later. Een mogelijk of zelfs waarschijnlijk auteurschap van De Bevere kan worden verdedigd met een vergelijking van de aquarellen met diens al genoemde inkttekening uit 1754 met een voorstelling van een vispartij bij Negombo onder leiding van Loten (afb. 18). Op het niet betekende, teruggevouwen gedeelte van het papier staat vermeld: 'ons vissen in de rivier van Nigombo' ... 'door de Bevere, op de plaats zelve' en: 'J. G. Loten and his Company Etc. fishing in the River of Nigombo on Ceylon in or about the year 1754'. Van Loten is bekend, dat hij zijn collectie afbeeldingen in Fulham van Engelstalige kanttekeningen voorzag ten behoeve van zijn Britse vrienden. Daarmee is deze tekening één van slechts twee tekeningen in het Rijksprentenkabinet, die enigszins zeker aan De Bevere kunnen worden toegeschreven. De andere stelt een zeegezicht bij Galle voor en biedt uit dien hoofde minder aanknopingspunten voor een vergelijking in dit bestek²⁵.

De overeenkomsten tussen de tekening van De Bevere en de vijf anonieme aquarellen zijn werkelijk zeer opvallend. Niet alleen lijkt op de aquarel van de veerplaats bij de Grote Pas hetzelfde gezelschap in dezelfde sloep te zijn afgebeeld, maar ook bestaat er een grote gelijkenis in artistieke kwaliteit, stijl en techniek, bijvoorbeeld in de scherp omlinjende weergave van wolkenpartijen, bomen en bosschages, water en weerspiegelingen, en aantal en aard van personen, de laatste zelfs inclusief de kenmerkende 'oogstippen'. Wanneer in de vergelijking ook De Beveres hier niet afgebeelde zeegezicht bij Galle betrokken wordt, dan kan de overeenkomst in de manier van afbeelden van palmbomen en kokostuinen ook als argument aangevoerd worden. Hetzelfde geldt ten aanzien van de typerende compositie, die in alle voorstellingen een nadrukkelijk centraal aandachtspunt en sterke horizontale accenten laat zien, terwijl de kunstenaar zich nergens aan echt perspectief gewaagd heeft. Bovendien zijn zowel De Beveres tekeningen als de

anonieme aquarellen omlijst op dezelfde wijze, die ook Lotens verzameling uit Makassar kenmerkt en behoren ze dus tot dezelfde groep.

Het enige opmerkelijke verschil bestaat in feite hierin, dat de aquarellen – uiteraard – in kleur zijn, terwijl het bij De Beveres werk om gewassen Oostindische-inkttekeningen gaat. Juist dit laatste zou een – vage – aanduiding kunnen zijn voor de mogelijkheid, dat niet De Bevere, maar Van Lier de maker van de vijf aquarellen zou kunnen zijn.

Balthus Jacobsz. van Lier, zo blijkt uit de generale land- en zeemonsterrollen en de rollen der gekwalificeerde civiele en militaire dienaren der VOC, werd geboren in Batticaloa aan de oostkust van Ceylon, vermoedelijk omstreeks 1715, en kwam in 1734 in compagniesdienst als soldaat in het garnizoen van Colombo tegen een gage van negen gulden. In 1743 werd hij door gouverneur J. v. Stein van Gollennesse bevorderd in de functie van landmeter tegen een salaris van 24 gulden, dat in 1748 nogmaals verhoogd werd tot 30 gulden, hetgeen gelijk stond met het salaris van een compagniesdienaar in de rang van boekhouder. De laatste vermelding van Van Lier dateert uit 1767 en geeft zijn functie dan aan als gezworen landmeter en lid van de Landraad, in de rang van boekhouder. Over zijn verdere levensloop is ons niets bekend.

Al eerder is opgemerkt, dat zijn zeer gedetailleerde kaart van Colombo en omgeving uit 1756 de 'Uytlucht' zodanig nauwkeurig weergeeft, dat mogelijk van een afstemming op de overeenkomstige aquarel of omgekeerd sprake is, terwijl de (anonieme) potloodschets, die de auteurs bij deze en andere kaarten van Van Lier in het Algemeen Rijksarchief aantreffen, overduidelijk een voorbereiding is op de latere aquarel van het landhuis. Van Liers kaarten zijn daarenboven in dezelfde zachte frisse kleuren gehouden als de aquarellen, terwijl ook de techniek van waterverfschildering over een potlood- of pentekening identiek is.

Tegen een toeschrijving aan Van Lier pleit de omstandigheid, dat van hem geen ander topografisch werk bekend is, hetgeen een kunsthistorische vergelijking met de vijf

Afb. 18. Vispartij bij Negombo onder leiding van gouverneur Loten. Oostindische-inkttekening door P. C. de Bevere, 240 × 367 mm, 1754, Rijksprentenkabinet.

anonieme aquarellen onmogelijk maakt. Argumenten te zijnen gunste moeten derhalve noodgedwongen beperkt blijven tot meer of minder vage veronderstellingen en associaties, waartegen die voor De Beveres auteurschap meer steekhoudend lijken. Hoe het ook zij, er mag veilig worden aangenomen, dat de landmeters en plaats- en tijdgenoten De Bevere en Van Lier elkaar persoonlijk kenden en in dienst van de Compagnie met elkaar samenwerkten. Binnen die samenwerking is het, gezien zijn erkende talent en zijn bijzondere relatie tot de kunstminnaar Loten, niet minder dan waarschijnlijk, dat het eerder De Bevere dan Van Lier is geweest, aan wie de gouverneur opdracht gaf tot het maken van topografische afbeeldingen zoals de vijf hier besproken aquarellen.

De Baygam

Ten slotte, en apart van de voorgaande vijf, enkele opmerkingen over de aquarel betreffende de Baygam (afb. 19). Een drietal compagniesdienaren bewondert vanaf een heuvel de peperaanplant. In de vlakte groeit

rijst en staat een opvallend grote woning. Ver weg, richting zuid-zuidoost, ziet men de zee. De vlakte lijkt niet doorsneden te worden door een grote rivier. Peperranken winden zich rond de boomstammen. Al die bomen hebben dezelfde vorm en grootte; bovendien zijn ze volgens bepaalde patronen aangeplant. De Baygam (veel vaker komt men tegen: de vier Baygams) is een pattu of klein district iets ten noorden van Matara, dat in het uiterste zuiden van Ceylon ligt. Op 18de-eeuwse kaarten vindt men de Baygams of aan weerszijden of uitsluitend ten oosten van de Nilwala Ganga aangegeven; deze rivier mondt bij Matara in zee uit. In de Nederlandse tijd waren de Baygams een van de belangrijkste rijstgebieden van Ceylon. Veel peper kwam er niet uit de Materse desavony (provincie, onderverdeling van het commandement Galle). Vrijwel altijd werd aanplant en onderhoud aan inlandse hoofden overgelaten. In later tijd door middel van contracten van verbintenis, dat wil zeggen in ruil voor de functie verplichtte het hoofd zich om een bepaalde aanplant en levering te verrichten. Dit kwam vooral in

Afb. 19. De 'Baygam' bij Matara in het zuiden van Ceylon, gezien vanaf de 'Peperberg' in zuid-zuidoostelijke richting. Anonieme aquarel, 445 × 640 mm, tweede helft 18de eeuw. Rijksprentenkabinet.

Matara voor! De grote woning, opvallend met de plantage verbonden, lijkt ons evenwel een Europees gebouw, vermoedelijk bewoond door de Europese opzichter. Speculatief is nu te citeren een passage uit Joinvilles *Dagboek van 1800*: (na Bandattara te hebben verlaten:) *But I will make mention of a pepper-garden in which the Dutch Company had built a large house for the Superintendent, today in ruins and almost all the peppervines dead. It is an agreeable place*²⁶. Bestudeert men de one-inch kaart van het gebied rond Matara en neemt men aan dat de afstand van berg tot zee een vijf à zeven kilometer bedraagt, dat bovendien de grote rivier, de Nilwala Ganga, achter onze rug naar Matara wegbuigt, dan zou deze afbeelding te situeren zijn.

Over de maker van de aquarel valt geen zinnig woord te zeggen. Hoogstwaarschijnlijk is deze voorstelling er een uit een grotere serie. Het is vrij moeilijk de aquarel exact te

dateren. Op grond van de tamelijk korte rok van de afgebeelde compagniesdienaren zou dit blad ca. 1785 gemaakt kunnen zijn. Hierdoor worden wij gewezen op een interessant verschijnsel binnen de voc. Algemeen bekend is de tanende handelsmacht van de Compagnie in de 18de eeuw. De Vierde Engelse Oorlog (1780–84) brengt de voc op de rand van een, nog enkele jaren uit te stellen, bankroet²⁷. Wat minder aandacht heeft gekregen is een duidelijke structuurverandering binnen de voc. Ná de oorlog is zowel op Java als op Ceylon, waar van territoriale macht sprake is, een veel grotere aandacht voor de economische mogelijkheden van het land.

De traditionele produkten van Ceylon: olifanten, kaneel, parels, vindt men meer of minder frequent afgebeeld. Onder gouverneur Willem Jacob van de Graaff (1785–94) krijgen daarnaast ook de overige lands-

produkten grote aandacht²⁸. Rijst hoort daartoe, maar niet minder peper, koffie, cardamom, katoen en areek of betelnoot. Deze aquarel, hoe houterig en simpel ook, zou men dan kunnen zien als een symbool van een veranderende oriëntatie van de VOC.

Noten

¹ H. Visser, 'Jan Brandes, de Lutherse predikant-tekenaar', *Bulletin van het Rijksmuseum* 34 (1986), pp. 67-81.

² J. H. Maronier, *Pictures of the tropics*, 's-Gravenhage 1967.

³ C. de Bruyn, *Reizen over Moscovië, door Perzië en Indië*, Amsterdam 1711.

W. Schouten, *Oost-Indische Voyagie*, Amsterdam 1676.

F. Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, Amsterdam/Dordrecht 1724-26.

⁴ Ph. Baldaeus *Beschrijving der Oost-Indische Kusten Malabar en Choromandel, der zelve aangrenzende Ryken en het machtige Eyland Ceylon*, Amsterdam 1672.

⁵ Tweede boek, tussen pp. 184/85.

⁶ Zie voor een korte levensbeschrijving o.a. het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel x, Leiden 1937, kol. 296/97.

⁷ In de kaartenafdeling van het Algemeen Rijksarchief, resp. onder inv.nr. VEL 985/985A en VEL 1006.

⁸ Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden, in manuscript H. 47, tussen pp. 26/27 en 192/93.

⁹ Inv.nrs. A 4661-71.

¹⁰ J. W. Heydt, *Allerneuester Geographisch- und Topographischer Schauplatz von Afrika und O.-Indien*, Willhermsdorf 1744.

¹¹ Onder Topografie Indonesië en op De Bevere.

¹² Voor De Bevere en Loten zie in dit verband o.a.: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel VIII, Leiden 1930, kol. 91/92; aan De Bevere worden hier ten onrechte (zie Ferguson) de voornamen Willem Hendrik toegeschreven. *Idem*, kol. 1073/74

D. Ferguson 'Joan Gideon Loten and Willem Hendrik de Beveren', *Indische Mercur* 29 (1906), p. 187.

P. J. van Houten, 'Twee Indische Natuurliefhebbers uit de XVIII eeuw', *Indische Mercur*

28 (1905), p. 365; 29 (1906), p. 169; 31 (1908), p. 362.

¹³ Inv.nr. 1904 A 18, opgeborgen bij de topografie. Zie bijvoorbeeld: C. R. Boxer, *Jan Compagnie in oorlog en vrede*, Bussum 1977, p. 97; J. R. van Diessen, *Kunst-reisgids Sri Lanka*, De Bilt 1986, p. 37; *Catalogus Wonen in de wijde wereld*. Tentoonstelling C.N.O. in het Tropenmuseum, Amsterdam, 20 dec. 1963 tot 16 maart 1964, cat.nr. 56.

¹⁴ Doosnummer H 308.

¹⁵ Zie voor Rach o.a. J. de Loos-Haaxman, *Johannes Rach en zijn werk*, Batavia 1928.

¹⁶ Inv.nr. NG 400.

¹⁷ Visser, *op.cit.* (noot 1).

¹⁸ Inv.nr. NG 378.

¹⁹ Onder Topografie Indonesië.

²⁰ Inv.nr. A 4668.

²¹ In deel v: 1, afb. 12 G, tussen pp. 24/25.

²² Zie bijvoorbeeld in de kaartencollectie van het Algemeen Rijksarchief onder MIKO-W (24) de kaart van Balthus van Lier uit 1753 van Colombo en wijde omgeving.

²³ Onder De Bevere.

²⁴ Inv.nr. MIKO-W (25), ook afgebeeld in Parana-vitana, K.D., 'An Inventory of Sri Lanka Maps in the General State Archives in The Netherlands', Colombo, 1984.

²⁵ Onder Topografie Azië C-formaat.

²⁶ In: R. Raven Hart, *Travels in Ceylon*, Colombo 1963, p. 79. Een deel van Joinvilles dagboek vindt men hier in Engelse vertaling.

²⁷ Het meest recent: J. J. Steur, *Herstel of ondergang*, Utrecht 1984.

²⁸ A. van den Belt, een der auteurs van dit artikel, zal hierop uitvoerig ingaan in zijn 'Inleiding tot het Memoir van W. J. van de Graaff', dat in de serie *Selections from the Dutch Records of the Government of Sri Lanka* zal verschijnen (als omgewerkte doctoraalscriptie).